

10-sinf

MAVZU: INSON HUQUQLARINI HIMOYA QILUVCHI ORGANLAR

Reja:

1. Inson huquqlarini himoya qilish bo'yicha davlat organlari tizimi
2. Inson huquqlari bo'yicha milliy institutlarning ahamiyati
3. Inson huquqlarini himoya qilishda nodavlat tashkilotlarning o'rnini

---

Inson huquqlarini himoya qilish bo'yicha davlat organlari tizimi

O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi inson, uning hayoti, erkinligi, sha'ni, qadri-qimmatini va boshqa daxlsiz huquqlarini oliy qadriyat sifatida e'tirof etadi. Konstitutsiyada fuqarolarning asosiy huquq va erkinliklari mustahkamlangan bo'lib, ularning davlat tomonidan himoya qilinishi kafolatlanadi. Ushbu huquqlar tug'ma va ajralmas hisoblanadi hamda hech kim qonuniy asoslarsiz ularni cheklashi yoki olib qo'yishi mumkin emas.

Inson huquqlarini himoya qilish davlatning eng muhim vazifalaridan biri bo'lib, bu jarayon maxsus davlat organlari faoliyati orqali amalga oshiriladi. O'zbekistonda inson huquqlarini himoya qilish tizimi sudlar, prokuratura, ichki ishlar organlari, adliya organlari va boshqa vakolatli tashkilotlar faoliyatini o'z ichiga oladi. Ushbu organlar o'z vakolatlari doirasida fuqarolarning huquq va erkinliklarini ta'minlash, buzilgan huquqlarni tiklash va qonun ustuvorligini qaror toptirishga xizmat qiladi.

Sud organlari

Sud organlari inson huquqlari va erkinliklarini himoya qilishning eng muhim va mustaqil mexanizmlaridan biri hisoblanadi. Sud hokimiyati qonun chiqaruvchi va ijro etuvchi hokimiyatdan mustaqil ravishda faoliyat yuritadi hamda faqat Konstitutsiya va qonunga bo'ysunadi. Sudlarning asosiy vazifasi — nizolarni adolatli hal etish, buzilgan huquqlarni tiklash va fuqarolarning qonuniy manfaatlarini himoya qilishdir.

Sudlar ishlarni ko'rib chiqishda adolat, qonun ustuvorligi, tenglik, oshkoralik va inson huquqlarini hurmat qilish tamoyillariga amal qiladi. Har bir fuqaro o'z huquqlari buzilgan deb hisoblagan taqdirda sudga murojaat qilish huquqiga ega. Sud qarorlari esa barcha davlat organlari, mansabdor shaxslar va fuqarolar uchun majburiy hisoblanadi.

Shuningdek, sud tizimi noqonuniy qarorlar, mansabdor shaxslarning noqonuniy harakatlari yoki harakatsizligi ustidan shikoyat qilish imkoniyatini beradi. Bu esa fuqarolarning huquqiy himoyasini ta'minlashda muhim kafolat vazifasini bajaradi.

Prokuratura organlari

Prokuratura organlari mamlakatda qonun ustuvorligini ta'minlash, qonunlarning aniq va bir xil ijro etilishi ustidan nazoratni amalga oshirish bilan shug'ullanadi. Prokuratura fuqarolarning huquq va erkinliklari buzilishining oldini olish, huquqbuzarliklarni aniqlash va ularga qarshi qonuniy choralar ko'rishda muhim rol o'ynaydi.

Prokuratura organlari tergov va surishtiruv jarayonlari qonuniy olib borilishini nazorat qiladi, fuqarolarning huquqlari buzilishiga yo‘l qo‘ymaslik choralarini ko‘radi. Bundan tashqari, ular davlat organlari, korxonalar va mansabdor shaxslar faoliyatining qonunchilikka muvofiqligini tekshiradi.

Agar fuqaroning huquqlari buzilgan bo‘lsa yoki qonun buzilishi holati aniqlansa, prokuratura tegishli taqdimnoma, protest yoki ko‘rsatmalar kiritish orqali qonuniylikni tiklashga harakat qiladi. Shu sababli prokuratura inson huquqlarini himoya qilish tizimining muhim tarkibiy qismi hisoblanadi.

Ichki ishlar organlari

Ichki ishlar organlari jamoat xavfsizligi va tartibini ta‘minlash, jinoyatchilikka qarshi kurashish hamda fuqarolarni turli huquqbuzarliklardan himoya qilish vazifalarini bajaradi. Ularning faoliyati fuqarolarning hayoti, sog‘lig‘i, mol-mulki va boshqa huquqlarini jinoiy tajovuzlardan himoya qilishga qaratilgan.

Ichki ishlar organlari jinoyatlarning oldini olish, sodir etilgan jinoyatlarni fosh etish va aybdorlarni javobgarlikka tortishda ishtirok etadi. Shu bilan birga, ular fuqarolar bilan muloqotda qonuniylik, insonparvarlik va inson huquqlariga hurmat tamoyillariga amal qilishi shart.

Bugungi kunda ichki ishlar tizimida inson huquqlarini ta‘minlash, noqonuniy majburlash va qiynoqlarning oldini olish, fuqarolar murojaatlari bilan ishlash samaradorligini oshirishga alohida e‘tibor qaratilmoqda.

Adliya organlari

Adliya organlari mamlakatda qonuniylikni mustahkamlash, fuqarolarning huquqiy savodxonligini oshirish va huquqiy yordam tizimini rivojlantirishda muhim o‘rin tutadi. Ular normativ-huquqiy hujjatlarni ishlab chiqish, huquqiy ekspertiza o‘tkazish, aholiga huquqiy xizmatlar ko‘rsatish kabi vazifalarni bajaradi.

Adliya organlari, shuningdek, advokatura va notariat tizimi faoliyatini muvofiqlashtirish orqali fuqarolarning malakali huquqiy yordam olish huquqini ta‘minlaydi. Huquqiy targ‘ibot va huquqiy madaniyatni oshirish ham ushbu organlarning muhim yo‘nalishlaridan biri hisoblanadi.

Fuqarolarning qonunlarni bilishi va o‘z huquqlaridan to‘g‘ri foydalana olishi huquqiy davlatning muhim belgisi bo‘lgani sababli, adliya organlari jamiyatda huquqiy ong va huquqiy madaniyatni shakllantirishda katta ahamiyatga ega.

Inson huquqlari bo‘yicha milliy institutlarning ahamiyati

Inson huquqlari bo‘yicha milliy institutlar demokratik davlat va fuqarolik jamiyatining muhim tarkibiy qismi hisoblanadi. Ularning asosiy vazifasi inson huquqlari, erkinliklari va qonuniy manfaatlarini himoya qilish, davlat organlari faoliyatida qonuniylik va adolat tamoyillariga rioya etilishini ta‘minlash, fuqarolarning davlatga bo‘lgan ishonchini mustahkamlashdan iborat.

O‘zbekiston qonunchiligida inson huquqlarini ta’minlash maqsadida maxsus milliy institutlar tashkil etilgan. Ular inson huquqlarini himoya qilishning qo‘shimcha kafolati sifatida faoliyat yuritadi. Bunday institutlarning mavjudligi shuni ko‘rsatadiki, davlat faqat huquqlarni e‘lon qilish bilan cheklanmaydi, balki ularni amalda ro‘yobga chiqarish, buzilgan huquqlarni tiklash va fuqarolarga real yordam ko‘rsatish uchun tashkiliy-huquqiy mexanizmlarni ham yaratadi.

Bu borada eng muhim institutlardan biri — O‘zbekiston Respublikasi Oliy Majlisining Inson huquqlari bo‘yicha vakili, ya’ni Ombudsman hisoblanadi. Ombudsman fuqarolarning huquqlari, erkinliklari va qonuniy manfaatlarini buzilgan hollarda ularning murojaatlarini qabul qiladi, o‘rganadi hamda tegishli davlat organlari va mansabdor shaxslar faoliyatiga parlament nazorati doirasida baho beradi.

Ombudsman sud organi emas, lekin inson huquqlarini himoya qilishda muhim nazorat va vositachilik vazifasini bajaradi. U fuqarolar bilan davlat organlari o‘rtasida adolatli muloqotni ta’minlashga xizmat qiladi. Ayniqsa, oddiy fuqaro davlat organi yoki mansabdor shaxsning noqonuniy harakati, harakatsizligi yoki asossiz qaroridan norozi bo‘lganida, Ombudsmanga murojaat qilish orqali o‘z huquqlarini himoya qilish imkoniyatiga ega bo‘ladi.

Ombudsman faoliyatining asosiy yo‘nalishlari quyidagilardan iborat: fuqarolarning shikoyat va arizalarini qabul qilish hamda ularni o‘rganish; davlat organlari va mansabdor shaxslar harakatlarining inson huquqlari to‘g‘risidagi qonunchilikka muvofiqligini tahlil qilish; huquq va erkinliklar buzilgan hollarda tegishli tashkilotlarga so‘rov, tavsiya yoki taqdimnomalar kiritish orqali fuqarolarga yordam ko‘rsatish; jamiyatda huquqiy madaniyat va huquqiy xabardorlikni oshirish.

Milliy institutlarning ahamiyati shundaki, ular inson huquqlarini himoya qilishda faqat individual murojaatlar bilan cheklanib qolmaydi. Ular qonunchilikni takomillashtirish, davlat organlari faoliyatidagi tizimli muammolarni aniqlash, huquqbuzarliklarning oldini olish va inson huquqlari sohasida xalqaro standartlarni milliy amaliyotga joriy etishga ham ko‘maklashadi.

Shuningdek, Konstitutsiyada inson huquq va erkinliklarini ta’minlash davlatning eng muhim vazifalaridan biri sifatida belgilanadi. Milliy huquqiy institutlar esa ushbu konstitutsiyaviy kafolatlarning amaliy ifodasi hisoblanadi. Ular fuqarolarning huquqlarini himoya qilish uchun zarur shart-sharoitlar yaratadi, davlat organlari faoliyati ustidan jamoatchilik va parlament nazoratini kuchaytiradi hamda inson qadr-qimmatini oliy qadriyat sifatida qaror toptirishga xizmat qiladi.

Inson huquqlarini himoya qilishda nodavlat tashkilotlarning o‘rni

O‘zbekiston Respublikasida inson huquqlarini himoya qilish tizimi faqat davlat organlari faoliyati bilan cheklanmaydi. Bu jarayonda fuqarolik jamiyati institutlari, xususan nodavlat notijorat tashkilotlari (NNTlar) ham muhim o‘rin egallaydi. Ular jamiyat va davlat o‘rtasida o‘ziga xos ko‘prik vazifasini bajarib, fuqarolarning huquq va manfaatlarini himoya qilish, jamoatchilik nazoratini amalga oshirish hamda huquqiy madaniyatni rivojlantirishga xizmat qiladi.

Nodavlat tashkilotlar inson huquqlarini himoya qilish sohasida mustaqil va ijtimoiy ahamiyatga ega faoliyat yuritadi. Ularning asosiy maqsadi fuqarolarning qonuniy manfaatlarini qo‘llab-quvvatlash, aholining huquqiy xabardorligini oshirish va davlat organlari faoliyatining ochiqqligi hamda shaffofligini ta’minlashga ko‘maklashishdan iborat.

Shuningdek, nodavlat tashkilotlar inson huquqlari bo'yicha monitoring va tadqiqotlar olib boradi. Ular turli sohalarda inson huquqlarining holatini o'rganadi, mavjud muammolarni aniqlaydi va ularni bartaraf etish yuzasidan tavsiyalar ishlab chiqadi. Monitoring natijalari davlat organlari faoliyatini takomillashtirish va qonunchilikni rivojlantirishda muhim manba bo'lib xizmat qiladi.

NNTlarning yana bir muhim vazifasi — jamiyatning huquqiy savodxonligini oshirishdir. Ular seminarlar, treninglar, davra suhbatlari, ommaviy tadbirlar va axborot kampaniyalari orqali fuqarolarga ularning huquq va majburiyatlari haqida tushuntirish ishlarini olib boradi. Huquqiy bilimga ega bo'lgan fuqaro o'z huquqlarini himoya qila oladi va qonunbuzarliklarga befarq bo'lmaydi.

Nodavlat tashkilotlar davlat organlari faoliyati ustidan jamoatchilik nazoratini ham amalga oshiradi. Jamoatchilik nazorati demokratik jamiyatning muhim belgilaridan biri bo'lib, davlat organlarining qonuniy, shaffof va samarali faoliyat yuritishini ta'minlashga yordam beradi. NNTlar fuqarolar murojaatlarini o'rganish, ijtimoiy so'rovlar o'tkazish va muammolarni ommaviy muhokama qilish orqali davlat organlari faoliyatiga baho beradi.

Bundan tashqari, ular inson huquqlari bilan bog'liq huquqbuzarliklarni aniqlash, fuqarolar manfaatlarini himoya qilish va qonunchilikni takomillashtirish bo'yicha takliflar ishlab chiqadi. Ayrim hollarda nodavlat tashkilotlar davlat organlari bilan hamkorlikda turli ijtimoiy dasturlar va loyihalarni amalga oshiradi.

O'zbekistonda fuqarolik jamiyati institutlarini rivojlantirishga alohida e'tibor qaratilmoqda. Bu esa inson huquqlarini himoya qilish tizimining yanada ochiq, samarali va demokratik bo'lishiga xizmat qilmoqda. Davlat va nodavlat tashkilotlarining hamkorligi inson huquqlarini ta'minlashning muhim omillaridan biri hisoblanadi.

KEYS-SAVOLLAR

1-keys. Davlat organlari tizimi va inson huquqlarini himoya qilish

Vaziyat:

Kasb-hunar markazida tahsil olayotgan bir guruh o'quvchilar stipendiya to'lovlari bilan bog'liq muammoga duch keldi. Odatda har oy muntazam berib kelinadigan stipendiyalar ayrim o'quvchilarga kechiktirib to'langan boshladi, ba'zi o'quvchilar esa umuman stipendiya ololmadi.

O'quvchilar vaziyatga aniqlik kiritish maqsadida markaz ma'muriyatiga bir necha bor murojaat qildi. Biroq ularga turli xil sabablar aytildi: ayrimlarga "mablag' hali kelmagan", boshqalariga esa "hujjatlarda muammo bor" degan javob berildi. Shunga qaramay, ayrim o'quvchilar stipendiyani o'z vaqtida olayotgani boshqalarda shubha uyg'otdi.

Bir necha haftadan so'ng, stipendiya mablag'larini taqsimlash jarayonida ichki tartib-qoidalar buzilgani va ayrim mas'ul xodimlar tomonidan noto'g'ri qarorlar qabul qilingani haqida ma'lumot tarqaldi. O'quvchilar orasida mablag'larning noqonuniy taqsimlangani yoki ayrim shaxslarning manfaatlarini ustun qo'yilgani haqida turli fikrlar paydo bo'ldi.

Vaziyatdan norozi bo'lgan o'quvchilar o'z huquqlarini qanday himoya qilish, qaysi davlat organiga murojaat qilish va muammoni qonuniy yo'l bilan qanday hal etish mumkinligi haqida o'ylay boshladi.

Savollar:

1. Bu vaziyatda qaysi inson huquqi buzilgan?
2. Davlat organlari tizimi bu kabi holatlarni hal qilishda qanday rol o'ynaydi?
3. Qaysi organlarga murojaat qilish mumkin edi (masalan, prokuratura, sud, vakolatli idoralar)?
4. Nega murojaat qilish tartibini bilish muhim?
5. Agar fuqarolar o'z huquqlarini himoya qilish mexanizmlarini bilmasa, qanday muammolar yuzaga keladi?
6. Bu holatda davlat organlarining javobgarligi nimada namoyon bo'ladi?

2-keys. Milliy institutlarning ahamiyati (Ombudsman va boshqalar)

Vaziyat:

Bir o'quvchi davlat xizmatidan foydalanish uchun tegishli tashkilotga murojaat qildi. U talab etilgan barcha hujjatlarni belgilangan tartibda topshirdi va arizasining ko'rib chiqilishini kutdi. Biroq oradan ma'lum vaqt o'tgach, uning arizasi qabul qilinmagani ma'lum bo'ldi.

O'quvchiga rad javobi berilgan bo'lsa-da, ushbu qarorning aniq sabablari tushuntirib berilmadi. Tashkilot xodimlari tomonidan "hujjatlarda muammo bor" degan umumiy izoh berildi, ammo qaysi hujjatda kamchilik mavjudligi yoki qanday tartib buzilgani ko'rsatilmadi.

O'quvchi va uning ota-onasi vaziyatga aniqlik kiritish maqsadida bir necha bor tashkilotga murojaat qildi. Ular arizani qayta ko'rib chiqishni, rad etish sabablarini yozma ravishda tushuntirishni so'radi. Shunga qaramay, masala uzoq vaqt davomida hal etilmadi va murojaatlarga aniq javob berilmadi.

Keyinchalik ular fuqarolarning huquq va erkinliklarini himoya qiluvchi inson huquqlari bo'yicha vakolatli organ — Ombudsman faoliyati haqida eshitdi. O'quvchi va uning ota-onasi o'z huquqlarini himoya qilish uchun ushbu organga murojaat qilish imkoniyati mavjudligini bilib qoldi.

Savollar:

1. Bu vaziyatda qaysi huquq buzilgan deb hisoblash mumkin?
2. Milliy inson huquqlari institutlari (masalan, Ombudsman) qanday vazifani bajaradi?
3. Nega bunday organlar davlat tizimidan alohida ahamiyatga ega?
4. Agar bunday institutlar mavjud bo'lmasa, fuqarolar qanday qiyinchiliklarga duch keladi?
5. Ombudsmanga murojaat qilish qanday natija berishi mumkin?
6. Bu holatda adolatni tiklash uchun qanday qadamlar tashlash kerak edi?

3-keys. Nodavlat tashkilotlarning o'rni

Vaziyat:

Yoshlar orasida vaqtincha ish bilan ta'minlash haqidagi e'lonlar keng tarqaldi. Bir guruh o'quvchilar ham qo'shimcha daromad topish maqsadida shu ishlarga rozi bo'ldi. Ularga yengil va xavfsiz ish sharoiti, shuningdek belgilangan muddatda haq to'lanishi va'da qilingan edi.

Biroq amalda o'quvchilar og'ir mehnat sharoitida ishlashga majbur bo'ldi. Ish vaqti uzoq davom etdi, dam olish uchun yetarli sharoit yaratilmadi, ayrim hollarda esa xavfsizlik qoidalariga ham rioya qilinmadi. Eng asosiysi, ish yakunlangach, ularga va'da qilingan haq to'liq berilmadi yoki umuman to'lanmadi.

O'quvchilar va ularning ota-onalari vaziyatdan norozi bo'lsa-da, qaysi davlat organiga murojaat qilish kerakligini bilmay ikkilanib qoldi. Ayrimlari murojaat qilishdan cho'chidi, boshqalari esa muammoni hal qilishning qonuniy yo'llari haqida yetarli ma'lumotga ega emas edi.

Bir muddatdan so'ng ular yoshlar va fuqarolarning huquqlarini himoya qilish bilan shug'ullanuvchi nodavlat tashkilot faoliyati haqida eshitdi. O'quvchilar ushbu tashkilotga murojaat qilib, yuzaga kelgan holat bo'yicha batafsil ma'lumot berdi. Tashkilot mutaxassislari ularga huquqiy maslahat ko'rsatdi, mavjud qonuniy huquqlarini tushuntirdi hamda tegishli davlat organlariga murojaat qilish va hujjatlarni tayyorlashda yordam berdi.

Savollar:

1. Bu vaziyatda qaysi huquqlar buzilgan?
2. Nodavlat tashkilotlar qanday rol o'ynadi?
3. Nega bunday tashkilotlar fuqarolar uchun muhim hisoblanadi?
4. Davlat organlari va nodavlat tashkilotlar o'rtasida qanday farq bor?
5. Agar bunday tashkilotlar bo'lmasa, jabrlanuvchilar qanday holatda qoladi?
6. Bu holatda fuqarolik jamiyati qanday namoyon bo'lmoqda?
7. Nodavlat tashkilotlarning korrupsiyaga qarshi kurashdagi ahamiyati nimada?